

Przekaz międzypokoleniowy. Pamięć o antyfrankistowskim komunistycznym ruchu oporu

Intergenerational Transfer: Remembering the Antifrancoist Communist Resistance Movement

Aránzazu Calderón Puerta

Electronic version

URL: <http://journals.openedition.org/td/6448>

ISSN: 2545-2061

Publisher

The Institute of Literary Research of the Polish Academy of Sciences

Printed version

Date of publication: 1 février 2016

Number of pages: 30-45

ISSN: 0867-0633

Electronic reference

Aránzazu Calderón Puerta, « Przekaz międzypokoleniowy. Pamięć o antyfrankistowskim komunistycznym ruchu oporu », *Teksty Drugie* [Online], 1 | 2016, Dostępny online od dnia: 15 février 2016, Ostatnio przedlądany w dniu 11 juin 2019. URL : <http://journals.openedition.org/td/6448>

Przekaz międzypokoleniowy. Pamięć o antyfrankistowskim komunistycznym ruchu oporu

Aránzazu Calderón Puerta

TEKSTY DRUGIE 2016, NR 1, S. 30–45

DOI: 10.18318/td.2016.1.3

Wiem, że idę pod prąd, ale nie urodziłam się w Europie Wschodniej, nie jestem Polką ani Rosjanką. Historia, którą mogę opowiedzieć, jest diametralnie różna od tej, która jest obecnie uważana za „politycznie poprawną”. Mój kraj musiał przez 40 lat znosić dyktaturę, dlatego że alianci zbratali się z Franco, wybacząc mu sojusz z państwami Osi. Dlatego czuję się całkowicie uprawniona, by pisać o hiszpańskich komunistach.¹

To, co było, interesuje nas nie dlatego, że było, ale dlatego że w pewnym sensie trwa nadal, bo w dalszym ciągu oddziałuje.²

Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w roku 2015.

Aránzazu Calderón Puerta – absolwentka Wydziału Filologii Słowiańskiej na Uniwersytecie Complutense w Madrycie. Doktor nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa. Adiunkt w Instytucie Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich Uniwersytetu Warszawskiego. Komparatysta i historyk literatury (zwłaszcza w zakresie *gender studies*). Tłumaczka literatury polskiej na hiszpański. Współpracuje z IBL PAN.

- 1 R. Macciuci, V. Bonatto „Machado es el dechado de virtudes republicanas por excelencia”: entrevista con Almudena Grandes sobre „El corazón helado”, Universidad de La Plata, Facultad de Humanidades y Ciencias de la Educación, Centro de Teoría y Crítica Literaria, Buenos Aires 2015 [online].
- 2 J.G. Droysen *Historik: Vorlesungen über Enzyklopädie und Methodologie der Geschichte*, wybór R. Hübner, München 1967, s. 275, w: *Teorie literatury XX wieku*. Antologia, red. A. Burzyńska, M.P. Markowski, Znak, Kraków 2006, s. 559.

1. Odzyskiwanie pamięci o przeszłości przez drugie pokolenie

W powieści *Inés y la alegría*³ z 2010 roku Almudena Grandes przypomina inwazję w dolinie Arán (w Katalonii), do której doszło w październiku 1944 roku i o której – mimo że zagroziła reżimowi Franco – większość Hiszpanów nigdy nie słyszała. Jeden z dowódców tej operacji, Galán, komunista przez lata przebywający na wygnaniu we Francji, ze zdumieniem i przygnębieniem obserwuje, jak grupa więźniów politycznych, uwolniona właśnie przez jego oddział, dosłownie zrywa się do ucieczki, kiedy pada propozycja przyłączenia się do walki przeciwko dyktaturze:

Uciekali tak szybko, biegnąc po stromym zboczu, że co rusz się potykali i przewracali. [...] od czasu do czasu stawali, żeby obejrzeć się za siebie, jak ogłupiałe, przestraszone zwierzęta. [...]

To byli nasi ludzie. Uciekali od swoich, od nas, którzy ich uwolniliśmy, przekroczywszy granicę, żeby obalić tyrana, który trzymał nas w niewoli [...].

W jak górniany kraj zmieniała się Hiszpania?! Ci, którzy uciekli, to byli nasi ludzie. [...]. Wołaj siedzieć w więzieniach Franco, niż walczyć u naszego boku. (*IyA*, s. 358-363)

Inés, tytułowa bohaterka powieści, na własnej skórze doświadczyła represji po wojnie domowej, wyjaśnia więc Galánowi:

Nie żyjemy w wolnym kraju, tylko pod okupacją. [...] Nie było cię tu. Nie widziałeś, jak raz za razem łamano nam kość po kości. Pięć lat prześladowań, rok po roku, pięć nieprzerwanych lat, a my coraz bardziej kurczyliśmy się w sobie, stawaliśmy się coraz mniejsi, coraz bardziej tchórzliwi. [...] Z Francji nie da się tego wszystkiego dostrzec. (*IyA*, s. 366-367)

Zachowanie uwolnionych więźniów ujawnia konsekwencje represji Franco podczas wojny domowej i tuż po jej zakończeniu. Pokolenie republikanów, które przeżyło konflikt i jego następstwa, żyło porażone strachem. Strach blokował opowieść o wydarzeniach z lat 30. i o dyktaturze. Jednym z jego przejawów była autocenzura.

3 *Inés y la alegría. El ejército de la Unión Nacional Española y la invasión del valle de Arán, Pirineo de Lérida, 19-27 de octubre de 1944*, Maxi Tusquets Editores, Barcelona 2011 (wyd. pierwsze: wrzesień 2010). Odniesienia bibliograficzne zostały oznaczone skrótem *IyA* wraz z podaniem numeru strony.

Podczas Transición, okresu przełomu politycznego, na scenę wkracza drugie pokolenie, które staje się spadkobiercą tego samego milczenia. „Myślę, że temat ten [pamięci historycznej – przyp. A.C.P.] jest wielkim tematem mojego pokolenia, pokolenia literackiego – mówiła Almudena Grandes – tematem zaległym [...], ważnym dla pokolenia obywatelskiego”⁴. Podobnego zdania była wcześniej Dulce Chacón:

My, osoby w wieku czterdziestu, pięćdziesięciu lat, jesteśmy ofiarami milczenia naszych rodziców. [...] Nadszedł czas, żeby przełamać tę znowę milczenia – dla naszych synów i córek. Musimy odzyskać przemilczane fragmenty historii. To odpowiedzialność, która spoczywa na naszym pokoleniu.⁵

Dążenie do odzyskania przemilczanej, najnowszej historii Hiszpanii znalazło wyraz w bogatej twórczości: pojawiło się wiele tekstów i dzieł z rozmaitych dyscyplin, wypowiedzi wykorzystujących najróżniejsze media, a dotyczących wojny domowej, okresu tuż po jej zakończeniu oraz dyktatury Franco. Książki poświęcone tej tematyce od dziesięcioleci zapełniają półki księgarskie⁶.

W literaturze przykładem tego zjawiska są powieści historyczne, takie jak *Uśpiony głos*⁷ Dulce Chacón (1954-2003) czy cykl Almudeny Grandes (ur. 1960) zatytułowany *Episodios de una guerra interminable* [*Epizody z niekończącej się wojny*; pierwszym tomem tej serii jest właśnie powieść *Inés y la alegría*]. Są one próbą odzyskania – za pośrednictwem fikcji literackiej – pewnych rozdziałów XX-wiecznej historii Hiszpanii, które najpierw były systematycznie wymazywane przez reżim Franco, a później, już po nastaniu demokracji,

4 R. Macciuci, V. Bonatto, „Machado es el dechado de virtudes republicanas por excelencia”...

5 J. Valenzuela *El despertar tras la amnesia* (2002), http://elpais.com/diario/2002/11/02/babelia/1036197558_850215.html. Cyt. za: M. Kobiela-Kwaśniewska *Las silenciadas recuperan la voz. El protagonismo femenino en la narrativa sobre memoria histórica*, w: *La voz dormida? Memoria y género en las literaturas hispánicas*, Biblioteka Iberyjska, Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich UW, Warszawa (w druku).

6 Maryse Vertrand-Muñoz doliczyła się około 200 powieści o wojnie domowej opublikowanych w latach 1995-2007.

7 *La voz dormida*, Alfaguara, Madrid 2004 (wyd. pierwsze: wrzesień 2002). Wydanie polskie: *Uśpiony głos*, przeł. O. Wiktorowska, K. Okrasko, Marginesy, Warszawa 2014. Powieść dedykowana tym, „którzy zostali zmuszeni do milczenia” (s. 9). Odniesienia bibliograficzne zostały oznaczone skrótem LVD wraz z podaniem numeru strony wydania polskiego.

pozostały nieobecne w sferze publicznej. Powieści te są przykładem odzyskiwania przez drugie pokolenie specyficznego rodzaju pamięci: pamięci o walce hiszpańskich komunistów po 1939 roku, już po zakończeniu działań zbrojnych, a zwłaszcza o roli, jaką odegrały w niej kobiety. Przy pracy nad powieściami autorki korzystały zarówno z archiwów (jako źródeł historycznych), jak i ze świadectw uczestników i uczestniczek tamtych wydarzeń. Dostajemy zatem do ręki dzieła, które powstały z połączenia faktów i fikcji powieściowej⁸.

2. Przesunięcie głosu narratora na peryferie

Tradycyjna historiografia przypisuje historykowi funkcję narratora, którego celem jest przybliżenie czytelnikom wydarzeń z przeszłości w sposób neutralny, przez konstruowanie linii narracyjno-argumentacyjnej jako łańcucha następujących po sobie zdarzeń połączonych ciągiem przyczynowo-skutkowym. Ten rodzaj dyskursu, typowy dla wieku XIX i w dużej mierze obowiązujący do dziś, dążył do nadania obiektywnego charakteru zarówno przedmiotowi badań (historii), jak i językowi, którym się posługiwał.

Jak dowodzi Hayden White, w tego rodzaju narracji przeszłość jest przedstawiana jako wynik następstwa zdarzeń, spośród których historyk wybiera jego zdaniem najważniejsze⁹. Z punktu widzenia krytyki feministycznej w tradycyjnej historiografii rozwój wydarzeń jest prezentowany wyłącznie z perspektywy mężczyzn (*history versus herstory*), ponieważ podkreśla – w sposób bardziej lub mniej bezpośredni – wartości patriarchalne nierozzerwalnie związane z kulturą (heroizm, hegemonię, dominację polityczną i ekonomiczną jednych grup nad drugimi itp.).

Autorki powracające do historii wojny domowej i dyktatury przewyciężają tę perspektywę. Bohaterką *Uśpionego głosu* jest Pepita, młoda dziewczyna z Andaluzji, która pracuje jako służąca i w podziemną działalność Komunistycznej Partii Hiszpanii (Partido Comunista de España, PCE) zostaje

8 Dla Díez de Revenga, jest to jedna z cech powieści politycznej, która angażuje i oskarża. D. de Revenga, F. Javier *La novela política. Novelistas españolas del siglo XXI y compromiso político*, City University of New York, Universidad de Valladolid, New York–Valladolid 2012.

9 Zob. H. White *Tekst historiograficzny, jako artefakt literacki*, w: tegoż *Poetyka pisarstwa historycznego*, Universitas, Kraków 2010. Mimo że w swoim eseju White koncentruje się na objaśnieniu literackich aspektów narracji historycznej, uważam, że zasady tam przedstawione można w dużej mierze odnieść do powieści historycznej.

uwikłana niejako przypadkiem, ze względu na powiązania rodzinne i uczuciowe. Tem jej historii jest z jednej strony sytuacja więźniarek politycznych osadzonych w Ventas¹⁰, z drugiej partyzantka w górach. Powieść tworzy kontrast perspektywy niezaangażowanej politycznie bohaterki i perspektyw postaci zaangażowanych w opór przeciw dyktaturze, zarówno mężczyzn, jak i kobiet (z przewagą tych ostatnich), którzy podporządkowali swoje życie walce.

Także *Inés y la alegría* przedstawia mozaikę indywidualnych przeżyć bohaterów w ciągu wielu lat i na rozległym obszarze. Sposób widzenia wydarzeń jest w tym wypadku bardziej uwarunkowany płcią narratora: z jednej strony mamy męską perspektywę Galána, partyzanta należącego do PCE, oraz kontekst jego podziemnej działalności, z drugiej – perspektywę Inés (która zdominowała całą narrację), ukazującą działanie zaplecza umożliwiającego prowadzenie walki, a więc życie żon i towarzyszek bojowników. Obie perspektywy przeplatają się i nierzadko te same wydarzenia poznajemy z dwóch różnych relacji. W rezultacie powstaje wielowymiarowy portret hiszpańskiej emigracji w Tuluzie.

W obu książkach dochodzi do przesunięcia perspektywy narracyjnej w stosunku do tradycyjnego dyskursu historiograficznego. Historia przybiera tutaj postać chóru głosów mężczyzn i kobiet, szeregowych członków PCE – ludzi częstokroć anonimowych. W tych fikcyjnych, choć zakorzenionych w faktach opowieściach rozwój wydarzeń historycznych – widziany z perspektywy grup pozostających na marginesie tradycyjnych narracji – jest wynikiem decyzji podejmowanych gdzieś na górze. Tak kształtująca się historia wpływa na życie bohaterów – zwłaszcza kobiet – którym nie pozostaje nic innego, jak tylko zaakceptować to, co narzucą im partyjne władze¹¹.

W obu książkach oglądamy historię z pozycji kobiet, a więc osób podwójnie pozbawionych dostępu do władzy, co stanowi nowość. Rozwój wydarzeń pokazano przez pryzmat biografii Pepity i Inés: opowieść ogniskuje się wokół ich przeżyć od czasów młodości aż po wiek dojrzały (a nawet starość w przypadku Inés). Narracja skupia się na udziale kobiet w podziemnej walce i wydobywa na światło dzienne te jej aspekty, które przez długi czas

¹⁰ Więzienie dla kobiet działające latach 1931-1967 w Madrycie.

¹¹ „Pepita nie potrafi zrozumieć partyjnej dyscypliny. Nie może pojąć, dlaczego doña Celia akceptuje decyzje, które inni podejmują za nią” (LVD, s. 232).

były pomijane¹². W ten sposób udaje się pokazać specyficzne podejście kobiet do kwestii zaangażowania politycznego. Na pierwszy plan wysuwa się w nim tworzenie relacji między członkami społeczności, a nie budowanie hierarchii czy pionowych zależności w partii. Aby działać, kobiety tworzą sieci wsparcia, których potrzebują bardziej niż doktryny PCE.

W *Uśpionym głosie* więźniarki polityczne w Ventas łączą się w „rodziny”, czyli grupy wzajemnej pomocy: dzielą się jedzeniem od krewnych, potajemnie szyją ubrania dla partyzantów albo wspólnie przygotowują przedstawienie teatralne. Poza murami więzienia także powstają komórki „rodzinne”: kiedy Pepita zostaje wyrzucona z domu, w którym pracowała jako służąca, przyjmuje ją po swój dach – razem z siostrzenicą – doña Celia, aktywna członkini partii.

W *Inés y la alegría* ten rodzaj wspólnoty tworzą żony i towarzyszkę życia komunistów znajdujących się na wygnaniu we Francji, które od czasów młodości pozostają wierne lewicowym ideom. Wspólnie otwierają hiszpańską restaurację, żeby utrzymać dzieci podczas długiej nieobecności mężów, kiedy ci ostatni ryzykują życiem lub utratą wolności w tajnych misjach na terenie Hiszpanii.

Obie powieści przedstawiają kobiece wspólnoty tworzone z wyboru, daleko wykraczające poza ramy rodziny, oparte na więziach uczuciowych, ale połączone także zbieżnością celów (głównie politycznych, choć nie tylko)¹³. W tym wypadku tożsamość indywidualna jest w oczywisty sposób podporządkowana poczuciu przynależności grupowej.

Wybrany przez autorki sposób narracji uwidacznia, w jak wielkim stopniu działalność mężczyzn była możliwa dzięki wsparciu kobiet, zwykle niewidocznych i pomijanych przez historyków. Zarówno Grandes, jak i Chacón dążą do stworzenia opowieści, która wyjdzie poza powszechnie przyjęte ramy narracji tradycyjnie męskiej, a więc stawiającej na pierwszym miejscu działania męskich protagonistów i na dobrą sprawę ograniczającej pole widzenia do szczytów męskich hierarchii.

12 Jak objaśnia Giuliana di Febo: „Ów mur milczenia, za pomocą którego Franco próbował ograniczyć walkę tysięcy partyzantów, [...] był trudniejszy do pokonania dla kobiet właśnie ze względu na specyficzną marginalizację i opresję, jakim podlegały przez 40 lat”. G. di Febo *Resistencia y movimiento de mujeres en España 1936-1976*, Icaria & Antrazyt, Barcelona 1979, s. 12-13.

13 Według świadectwa m.in. Marii Calvo więźniarki polityczne tworzyły „cywilizowaną przestrzeń, w której wspólnota była nadrzędnym dobrem i porządkiem opierającym się na obronie tożsamości politycznej”. R. Vynes *El daño y la memoria. Las prisiones de Maria Calvo*, RBA Coleccionables, Barcelona 2006 [2004], s. 125.

3. Nowa wersja Historii: zapełnić narracyjną pustkę

Grandes i Chacón są świadome, jak wygląda horyzont historiograficzny ich czytelników, wiedzą, że w dużej mierze pokrywa się on z oficjalną pamięcią propagowaną w okresie Transición. To wtedy został zawarty tzw. pakt niepamięci, który oznaczał pomijanie niedawnej przeszłości w debacie politycznej w latach 70. w imię demokracji „wspólnej dla wszystkich Hiszpanów” i z obawy przed wybuchem nowego konfliktu zbrojnego między tzw. dwiema Hiszpaniami. Oficjalnie uznane tabu objęło temat represji frankistowskich z czasów wojny i dyktatury, a więc zjawisk o skali niespotykanej w ówczesnej Europie.

Ta właśnie pustka narracyjna znajduje się w centrum zainteresowania pisarek. Osia ich opowieści są powojenne losy osób, które znalazły się po stronie zwyciężonych. Przeżycia ludzi zmuszanych do milczenia nabierają decydującej wagi w momencie „wyjaśniania” i „rozumienia” Historii przez wielkie „H”. Tego rodzaju zmiana akcentów zmienia sens całości¹⁴.

W *Inés y la alegría* relacja miłosna bohaterów (Inés i Galána) nawiązuje się podczas wydarzenia, które posłużyło jako oś narracyjna powieści – inwazji w dolinie Arán, próby odbicia Hiszpanii przez siły Związku Narodowego Hiszpanii (Unión Nacional Española, UNE) między 17 a 19 października 1944 roku. Wydarzenie to, jak wyjaśnia narratorka, jest systematycznie pomijane w oficjalnej historiografii:

Przez ponad sześćdziesiąt lat jest tylko milczenie, skazana na zapomnienie akcja wojskowa, o której nikt nic nie wie. W tym punkcie spotykają się strategie wszystkich ośrodków władzy [Franco, Partii Komunistycznej, aliantów – przyp. A.C.P.] zaangażowanych w operację, która mogła na zawsze zmienić losy Hiszpanii. [...] Historię przez wielkie H piszą zawsze zwycięzcy, ale ich wersja nie musi być tą obowiązującą po wsze czasy. Niektóre kraje europejskie, takie jak Polska czy Węgry, potrafiły zmienić klęskę walczących o wolność w dziedzictwo dumy narodowej, przyjmując, że niektóre porażki nie muszą być powodem do wstydu – przeciwnie, przynoszą więcej honoru niż zwycięstwo. Ale Hiszpania nie jest normalnym krajem [...] Historia przez wielkie „H” z dokumentów i podręczników pozbyła się niewygodnych trupów [żołnierzy ze Związku

14 Idziemy tu tropem White’a, który przypomina, że narracja historyczna polega na wyborze przez autora określonych elementów przy jednoczesnym pominięciu lub umniejszeniu znaczenia innych. Por. H. White *Tekst historiograficzny, jako artefakt literacki*.

Narodowego Hiszpanii poległych w walce – przyp. A.C.P] [...] Nad nimi, na mocnym płótnie, utkany z solidnych włókien o ciepłych i wyrazistych barwach, można odczytać nazwiska oficjalnych, użytecznych i wygodnych bohaterów, mężczyzn i kobiet, którzy poświęcili swoje życie oraz własną przyszłość umacnianiu hiszpańskiej wolności. (*IyA*, s. 482-484)

Powieść przywołuje wydarzenia z jesieni 1944 roku, czyniąc z nich moment kluczowy, o wyjątkowym, symbolicznym charakterze. Jak pisze White, żaden fakt historyczny nie jest sam w sobie tragiczny lub komiczny; jego wymowa zależy wyłącznie od kontekstu (rodzaju konstrukcji narracyjnej), w którym umieści go historyk, wyróżniając go i tym samym nadając mu moc wyjaśniającą¹⁵. Skupiając uwagę czytelnika na inwazji w dolinie Arán i na podziemnej walce prowadzonej na wygnaniu we Francji, Grandes przeprowadza „proces kodowania i przekodowywania, w trakcie którego pierwotna percepcja historii ulega korekcie”¹⁶. Jakich wyjaśnień dostarcza inwazja przedstawiona jako wydarzenie tragiczne i determinujące historię Hiszpanii zeszłego stulecia?

4. Radość z bycia komunistą: mit i demitologizacja

W obu książkach walka w podziemiu stanowi tło historyczne dla opowieści, której osią jest *r e l a c j a m i ł o s n a* (Pepita – Paulino w *Uspionym głosie*, Inés – Galán w *Inés y la alegría*). To jeden z najbardziej konwencjonalnych zabiegów narracyjnych. Jednak w przeciwieństwie do baśni czy romansu klasyczne szczęśliwe zakończenie zostaje zastąpione wieloma latami życia na emigracji wewnętrznej (w przypadku Chacón) lub zewnętrznej (u Grandes)¹⁷. To ciężka próba, którą muszą przejść obie pary, choć ostatecznie wyjdą z niej zwycięsko. Różnica między historiami wyraża się w stopniu zaangażowania politycznego. O ile fabuła *Uspionego głosu* jest oparta na opozycji między Pepitą (która nie chce się angażować politycznie, mimo że ostatecznie będzie współpracować z PCE) a pozostałymi bohaterami (z własnej woli w pełni zaangażowanymi w działalność podziemną), o tyle w *Inés y la alegría* zarówno bohaterka, jak i bohater w momencie spotkania są już świadomi politycznie i mają za sobą polityczne zaangażowanie. W tym drugim przypadku mamy

15 Tamże.

16 Tamże, s. 102-103.

17 W tym sensie możemy uznać, że wizje oporu przedstawione w obu powieściach uzupełniają się.

do czynienia z fikcyjnymi wspomnieniami dwojga hiszpańskich działaczy komunistycznych na wygnaniu.

W obu biografiach operacja w dolinie Arán zyskuje cechy mitu założycielskiego – stanowi oczywisty punkt zwrotny w życiu dwojga bohaterów. To wtedy się poznają, zakochują, ona zachodzi w ciążę. Wydarzenia z października 1944 roku są opowiadane w sposób emocjonalny i w wyraznie zwolnionym tempie w stosunku do wszystkiego, co się dzieje wcześniej lub później¹⁸. Moment inwazji stanowi jądro powieści, a także jest punktem największego napięcia narracyjnego.

Dla Inés ucieczka z domu brata, członka Falangi, do Bosots, gdzie znajduje się obóz UNE, definitywny powrót do „swoich” („czerwonych”), jest s w o i s t y m r y t u a ł e m i n i c j a c y j n y m. Dziewczyna – która ucieka konno, zabrawszy słodycze i 3000 peset – czuje ogromną ulgę po tym, czego doświadczyła pod reżimem Franco. Wielokrotnie będzie musiała udowadniać swoją odwagę i zaangażowanie – najpierw przebywając odległość dzielącą ją od Bosots, a następnie przekonując wojskowych, że nie jest zdrażczynią, kiedy pojawią się takie podejrzenia. W ten sposób pokazuje, że nie tylko przeszła pewien próg, lecz że znalazła się raz na zawsze po „tej stronie”.

Z kolei dla Galána inwazja i ucieczka z Hiszpanii po wszystkich porażkach podczas wojny domowej są symbolem ostatecznej klęski w konfrontacji zbrojnej. Galán doskonale zdaje sobie sprawę, że dalsza walka w górach nie ma sensu. Podobnie jak jego towarzysze, byli żołnierze republikańscy, czuje się rozczarowany niepowodzeniem ataku (wiadomo już, że alianci nie włączą się w rozwiązywanie tzw. problemu hiszpańskiego) i oszukany przez szefa partii, który zaplanował akcję (był nim *de facto* Jesús Monzón).

Zgodnie z konwencją charakterystyczną dla pamiętników komunistów obie opowieści – męska i kobieca – podkreślają znaczenie podzielanego z innymi zaangażowania w sprawę rewolucji oraz związanych z tym emocji¹⁹. Doświadczenie wyniesione z Arán ze względu na swój mityczny charakter na zawsze naznaczy wybory życiowe i polityczne postaci powieści²⁰. Będzie silniejsze nawet od rozczarowań i lęków rozpetanych przez epokę stalinowską. Krótko po przyjeździe do Francji Inés pisze:

18 To, co dzieje się podczas tych dwóch tygodni, zajmuje 208 z 715 stron powieści, czyli w przybliżeniu 1/3 książki.

19 Zob. G. Herrmann *Written in Red. The Communist Memoir in Spain*, University of Illinois Press, Urbana–Chicago 2010.

20 W tym sensie powieść ma strukturę kolistą, o czym przekonamy się w dalszej części artykułu.

Stałam się w pełni hiszpańską komunistką emigrantką, reprezentantką wspaniałego gatunku tych, którzy tworzą i objaśniają fantazje, a następnie się nimi karmią, tych, którzy mogliby jeść, spać, pracować i być szczęśliwi przez trzydzieści lat dzięki bujaniu w chmurach, odcięci od twardej rzeczywistości, gdzie ani prawda nie była prawdą, ani kłamstwa kłamstwami. Tylko w ten sposób [...] udało nam się przeżyć i uczynić z naszego życia ostateczne zwycięstwo. [I]yA, s. 500-501, wyróż. – A.C.P.]

Przekonania, które doprowadziły bohaterów do udziału w operacji wojskowej, pozwalają im kontynuować aktywność polityczną aż do późnych lat i momentu ostatecznego powrotu do kraju. Mimo ogromu klęski, jaką ponieśli, nie wyrzekają się walki. Wręcz przeciwnie, smutek i tęsknota za demokratyczną Hiszpanią, którą byli zmuszeni opuścić, siłą rzeczy zmieniają się w emocje kształtujące ich tożsamość – tożsamość hiszpańskich komunistów we Francji²¹. Ich walka i wiara („radość”²²) w możliwość odbicia kraju z rąk faszystów

21 Mit dla bohaterów powieści i jeden z toposów często występujących we wspomnieniach hiszpańskich komunistów, co podkreśla Herrmann w swojej książce; por. tegoż *Written in Red...*, rozdz. *Exile and Left Melancholia*. To melancholia utrzymuje ich w działaniu; Galán przy wielu okazjach mówi, że ma dość polityki PCE i gdyby żył nadal w Hiszpanii, natychmiast opuściłby szereg PCE.

22 Tytuł powieści *Inés y la alegría* [*Inés i radość*] nawiązuje do napisanego podczas wojny domowej wiersza Rafaela Albertiego (poety komunisty przebywającego na wygnaniu): „została nam jeszcze, / pośród tego bohaterskiego żalu / wiara, która jest radością, radością, radością” («A Niebla, mi perro», *Capital de la gloria* (1936-1938)). „Radość z bycia komunistą” oznacza zatem wiarę w ideologię, która sprawia, że osobiste zaangażowanie i poświęcenie może osiągać nieoczekiwane rozmiary: „To jest recepta Dolores [Ibárruri – przyp. A.C.P.] na przetrwanie dyktatury: żyć radością, przeżywając ją powoli, kiedy nie ma już co włożyć do ust, okrywać się nią, żeby poczuć się dobrze w ostatniej celi najbardziej posępnego więzienia, uzbroidć się w radość, aby przetrzymać to, co jest nie do wytrzymania, aby znieść to, co jest nie do zniesienia, aby podtrzymać to, co jest nie do utrzymania. Radość jest naszym mottem. [...] Nieodwołalne przykazanie radości służy utrzymaniu jedności i spójności jedynej partii politycznej, która sprzeciwia się w aktywny sposób dyktaturze Franco od kwietnia 1939 roku, kiedy to została zdelegalizowana na terenie kraju, aż do ponownej legalizacji w kwietniu 1977 roku. Przez trzydzieści osiem lat podziemnej działalności hiszpańscy komuniści nie zaprzestają walki nawet na jeden dzień. Dalecy są od prowadzenia symbolicznych bitew, uczestnictwa w kongresach w krajach tropikalnych czy udziału w konferencjach na zagranicznych uczelniach. Ryzykują życie w kraju, w górach i na placach, na ulicach i w fabrykach, w instytucjach i na hiszpańskich uniwersytetach. Cena za ową walkę jest astronomiczna, a jednocześnie nie ma znaczenia, bo miejsce każdego poległego komunisty zajmuje kilku następnych. I tak przez wszystkie dni tygodnia, wszystkie tygodnie w miesiącu, przez trzydzieści osiem kolejnych lat, rok po roku” (IyA, s. 458-460).

stają się czynnikiem kształtującym indywidualną i grupową podmiotowość oraz cel, któremu poświęcają życie.

W przeciwieństwie do idealizowanych szeregowych komunistów *Komunistyczna Partia Hiszpanii* została poddana krytyce we fragmentach poświęconych jej władzom, również w związku z czystkami stalinowskimi²³. Narrator demitologizuje postać Pasionarii, legendy zachodniego, a w szczególności hiszpańskiego komunizmu. Przedstawia Dolores Ibárruri nie jako proletariacką Matkę Courage, niezłomną wojowniczkę, jak zwykle się czyni, ale jako kobietę z krwi i kości. Ona również ulega słabościom, co tekst wielokrotnie podkreśla: kierują nią emocje i namiętności, pod których wpływem podejmuje błędną decyzję polityczną. Doprowadza do tzw. kryzysu z Arán, który okaże się problemem zarówno dla niej, jak i dla wierchuszki PCE. Gdyby operacja się powiodła, na czele partii stanąłby Jesús Monzón, ku zaskoczeniu i niezadowoleniu dotychczasowych władz, które – według tej wersji – przestały rozumieć, co się dzieje wśród komunistów przebywających we Francji.

Brak zaangażowania ze strony władz kontrastuje z wysiłkiem szeregowych komunistów w dolinie Arán. Ich działania nabierają w powieści *Grandes caracteres epíckiego*. W przypadku *Inés y la alegría* zarówno na polu walki, jak i poza nim bohaterowie i bohaterki wykazują się postawą godną pochwały: przemoc zredukowana jest do minimum, a na pierwszy plan wysuwa się silne poczucie solidarności grupowej, która utrzyma się przez całe życie²⁴. W *Uśpionym głosie* walczący (kobiety i mężczyźni) wyróżniają się niezłomną postawą etyczną. Obie powieści przedstawiają wyidealizowany obraz hiszpańskich komunistów zarówno we Francji, jak i w Hiszpanii. Wydaje się, że owa mitologizacja jest próbą legitymizacji wartości lewicowych, nieobecnych w obowiązującej narracji w okresie dyktatury. Nieskazitelność i jednolitość postaw bohaterów odbiera jednak wiarygodność narracji. Ten niedostatek w obu przypadkach udaje się nadrobić dzięki wiarygodności emocjonalnej: konstrukcja

23 Narratorka w rozdziałach ujętych w nawiasy kreśli kontekst historyczny, który tworzy ramy fikcyjnej części dzieła. Tłumaczy, snuje refleksje, przedstawia własną perspektywę, jak wyjaśnia w epilogu noszącym tytuł *La historia de Inés. Nota de la autora [Historia Inés. Słowo od autorki]*.

24 Tworzą wspólnotę, w której tożsamość indywidualna jest jednoznacznie podporządkowana poczuciu przynależności grupowej. To jeden z aspektów ruchu oporu przeciwko Franco, o którym była mowa wcześniej. Operacja w dolinie Arán połączy losy partyzantów i kobiet obecnych podczas ataku – ich dzieje na przestrzeni wielu dekad będziemy śledzić przez ponad 700 stron powieści.

fabularna opowieści o wydarzeniach historycznych wzbudza u czytelników silne uczucia zarówno w stosunku do bohaterów, jak i ich rewolucyjnej postawy.

Z analizowanych strategii narracyjnych wyłania się obraz kraju i jego obywateli. Mimo że na pierwszy plan wysuwa się tożsamość komunistyczna, jest ona zdecydowanie powiązana z projektem rewolucyjnym o charakterze narodowym: kwestia przyszłości Hiszpanii (przywrócenie systemu demokratycznego) odsuwa na dalszy plan sprawę walki klas i rewolucji społecznej. W ten sposób działania bohaterów tracą odniesienie do radykalnego społecznie projektu leżącego u podstaw międzynarodowego ruchu, do którego należą.

5. Dziedzictwo następnego pokolenia w literaturze i poza nią

Uśpiony głos oraz *Inés y la alegría* pokazują życie codzienne partyzantów i anonimowych członków partii, osób, które nie zajmują stanowisk związanych z podejmowaniem decyzji. Ich ryzykowne działania wydają się pozbawione jakiegokolwiek historycznego znaczenia, jednak w warstwie fikcyjnej powieść próbuje przekonać czytelników, że znajdą one kontynuację w kolejnym pokoleniu. Oba teksty podkreślają wagę nieustającej i konsekwentnej działalności politycznej tych anonimowych i z pozoru nic nieznaczących ludzi: ich historyczna wartość w świecie powieści bierze się stąd, że zarówno bojowniczką, jak i bojownicy w dużej mierze przyczynili się do wytworzenia fermentu społecznego, który stanie się podwaliną przyszłej demokracji. W interpretacji obu autorek rola komunistów z drugiego szeregu nie była mniej istotna od tej, którą odegrały tak słynne postaci, jak Rafael Alberti, Santiago Carrillo czy Dolores Ibárruri. Co więcej, szeregowi aktywiści z czasem staną się legendą dla następnych pokoleń. Galán opowiada, że w późniejszych latach zdarzały się

coraz częstsze wizyty dwudziestoletnich komunistów, którzy patrzyli na nas, dotykali i traktowali z taką nabożnością, jakbyśmy byli święci. To oni w o wiele większym stopniu niż zmiana linii politycznej władz [partii – przyp. A.C.P.], które przeszły od stalinizmu do zgody narodowej jak gdyby nigdy nic, pozwolili nam odzyskać nadzieję. (*IyA*, s. 579)

Sposób życia rodziców staje się wzorem dla córek i synów oraz wnuków i wnuczek. Tak właśnie dzieje się w przypadku Tensi. Po śmierci matki

rozstrzelanej w Ventas i ojca zabitego w górach przez Guardia Civil trafia pod opiekę ciotki – Pepity. „Pepita w ciszy będzie się przysłuchiwać podwieczorkom²⁵ w Casa de Campo²⁶, rok w rok, trzymając za rękę Tensi. A ona będzie rośla i rozumiała słowa, których Pepita nie chce rozumieć” (LVD, s. 334). Dzienniki pisane w więzieniu przez Hortensję staną się dziełami emocjonalnym i politycznym jej córki: „Tensi czytała dzienniki mamy w swoim ulubionym kącie. Pepita czuła, że mama towarzyszy córce. Że łączą je słowa, które Hortensja napisała dla Tensi” (LVD, s. 352)²⁷. W osiemnaste urodziny dziewczyna sprawi przykrość ciotce, oświadczając 1 maja, że postanowiła wstąpić do Partii Komunistycznej. Pepita poddaje się, ponieważ „wie, że nie może sprzeciwić się słowom, które napisała jej matka. Walcz, walcz córeczko, walcz zawsze jak twoja matka, jak twój ojciec, to nasz obowiązek, choćbyśmy mieli przypłacić to życiem” (LVD, s. 354).

W obu powieściach kluczem przekazu międzypokoleniowego jest „opór”. W tym sensie mimo oczywistego kontrastu między Ibárruri jako przedstawicielką władzy a jej współwyznawcami, który Grandes tworzy w *Inés y la alegría*, ich cele życiowe zdają się pokrywać: chcą pokazać, że przegrana wojna i życie na obczyźnie nie oznaczają klęski, lub jak ujmuje to Ibárruri, „the forces of Facism and imperialism would never defeat democracy-loving people”²⁸. Potwierdza to głos narratorki:

Każda tkanina ma dwie strony, ta widoczna nie może istnieć bez osnowy, szkieletu, tej, której nie widać. Po widocznej stronie Pasionaria poniosła klęskę, po niewidocznej nie. Hiszpanie nigdy nie przeprowadzili rewolucji proletariatu, tak samo jak wcześniej nie przeprowadzili rewolucji mieszczańskiej, ale i tak ich sposób życia różni się od tego, który próbowano im narzucić siłą, i zaczyna przypominać życie tych mężczyzn, a jeszcze bardziej kobiet, którzy odważyli się wyjść poza narzucone im granice. To właśnie dlatego miłość Dolores Ibárruri do Francisca Antóna, która w oczach jej współczesnych była czymś całkowicie niemoralnym, [...] nabiera zupełnie innego

25 Chodzi o tajne zebrania kobiet z PCE.

26 Wielki park w Madrycie.

27 Ten wątek ma również znaczenie symboliczne: rola literatury w podtrzymywaniu pamięci (rodzinnej i zbiorowej).

28 Jedno z końcowych zdań z pamiętnika Dolores Ibárruri. Cyt. za: G. Herrmann *Written in Red...*, s. 31.

wymiaru w oczach jej wnuków. Nie wspominając już o wnuczka ch. [IyA, s. 690-700, wyróż. – A.C.P.]

W tej interpretacji ani życie Pasionarii, ani życie uchodźców z Hiszpanii nie okazało się klęską mimo wszystkich swoich ciemnych stron. Przeciwnie, powieść kończy się symbolem zwycięstwa. Inés przybywa do Bosots z pięcioma kilogramami *rosquillas* i obiecuje swojemu towarzyszowi, że podaruje mu drugie pięć kilo takich samych słodczy, kiedy „wkroczą do Madrytu”. Spełni swoją obietnicę 38 lat później na schodach kina na ulicy Gran Vía, kiedy wszyscy spotkają się w stolicy Hiszpanii.

W perspektywie Grandes pozornie bezowocna trzydziestoletnia działalność podziemia prowadzi do przemiany społeczeństwa hiszpańskiego, pozwala przekazać wartości demokratyczne następnemu pokoleniu, a więc tym, którzy w latach 60. i 70. będą uciekać przed policją na demonstracjach przeciw reżimowi Franco. Przedstawiona w powieści międzypokoleniowa ciągłość podaje w wątpliwość – choć nie wprost – mit Transición jako „spontanicznego” i „zgodnego” odrodzenia demokracji, której kres nastąpił w wyniku zamachu stanu 18 lipca 1936 roku. Chacón i Grandes w swoich opowieściach starają się odzyskać pamięć o lewicowcach wartosciach tkwiących u podstaw Drugiej Republiki i pogrzebanych wraz z jej końcem²⁹.

Obie pisarki wskazują na ciągłość tradycji politycznej, która ich zdaniem – co zostało podkreślone w epilogu do *Inés y la alegría* – prowadzi do zmiany pokoleniowej, widocznej zwłaszcza wśród kobiet: radykalnie zmienia się miejsce, jakie zajmują one w hiszpańskim społeczeństwie. Kiedy córki i wnuczki – jak Chacón i Grandes – decydują się opowiedzieć na nowo historię swoich matek i/lub babek, nie ograniczają się jedynie do przypomnienia minionych wydarzeń, ale nadają nowe znaczenie doświadczeniu życiowemu poprzedniczek, zmieniając wyobrażenie, jakie ma o sobie pierwsze pokolenie, i tożsamość tych, które nadejdą później. W obu powieściach kobiety wykraczające poza znane im schematy zachowań – np. Hortensia walcząca w *milicias* podczas wojny domowej czy Inés uczestnicząca w spotkaniach w klubie Lyceum w Madrycie – odciskają na Hiszpanii lat 30. niezatarte

29 Jak wskazują Sartorius i Alfaya, szczególnie rodzaj polityki niepamięci prowadzonej w okresie przemian z jednej strony doprowadził do tego, że społeczeństwu hiszpańskiemu udało się pokonać dyktaturę Franco w sposób definitywny, ale z drugiej nie pozwolił na rozwój „głębokiej świadomości przeciwnej dyktaturze, a tym samym ugruntowaniu się świadomości demokratycznej”. N. Sartorius, J. Alfaya *La memoria insumisa*, Espasa Calpe, Madrid 1999, s. 13.

piętno. Zostawiają ślad, który przetrwa mimo obskurantyzmu okresu dyktatury. Dzięki temu następne pokolenie kobiet będzie w stanie zmierzyć się z lękiem przed kulturowymi i społecznymi ograniczeniami narzucanymi im przez ogół i pójść krok dalej: niektóre z nich staną się autorkami powieści opowiadających o przeszłości.

Jeśli za punkt wyjścia przyjmujemy tezę, że dyskurs (czyli reprezentacja) nie jest odbiciem rzeczywistości, lecz wytworem pewnych ideologii, możemy stwierdzić, że dzięki powieściom historycznym, takim jak omówione powyżej, wielu czytelników i wiele czytelniczek drugiego i trzeciego pokolenia zyskało dostęp do różnych wariantów – i wersji alternatywnych – oficjalnej narracji na temat rozwoju systemu politycznego i społeczeństwa obywatelskiego w Hiszpanii w XX wieku. Taki obraz powala pokoleniu dzieci przewyciężyć milczenie otaczające wiele trudnych przeżyć ich rodziców lub dziadków, ponieważ na nowo kreśli ich w Historii, (re)konstruuje jednocześnie wspólną tożsamość. Dlatego zgadzam się ze stwierdzeniem Sary Polverini, że powieści, które są przedmiotem niniejszej analizy, podobnie jak wiele innych powstałych w ostatnich dziesięcioleciach w Hiszpanii mają m.in. pokazać, że „wojna i jej skutki (reżim Franco) mogą naznaczać także te pokolenia, które ich nie przeżyły”³⁰.

30 S. Polverini *La Guerra Civil en Almodena Grandes*, w: *Guerra, exilio, diáspora. Aproximaciones literarias e históricas*, eds. A. August-Zarębska, T. Marín Villora, Wydawnictwo UWr, Wrocław 2014, s. 98.

Abstract

Aránzazu Calderón Puerta

UNIVERSITY OF WARSAW

Intergenerational Transfer: Remembering the Antifrancoist Communist Resistance Movement

This article examines the formation of generational consciousness in two generations of women in an act of recovering memory. The return to the forgotten history of the opposition constitutes the generational consciousness of the women who participated in those events. At the same time, for modern women an interest in their fate represents a search for tradition outside the predominantly male narrative of mainstream historiography. Today, historical novels are the literary manifestation of this phenomenon in Spain. Calderón Puerta examines narrative strategies associated with the recovery and redefinition of this kind of generational memory. Based on two concrete examples, she shows how women writers of the 'second generation' try to recover the memory of the Communists' struggle against the Francoism after the Spanish Civil War. As the generation of mothers and grandmothers rebuilds their own story, it runs parallel with today's story about them, in which the generation of daughters and granddaughters tackles their tradition and identity.

Keywords

Intergenerational memory, the Spanish historical novel, women's narratives on Communism